

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE MANEVİ-
İNSANİ DEĞERLER VE DİNDARLIK İLİŞKİSİ
SPIRITUAL-HUMANISTIC VALUES AND RELIGIOUSNESS
IN UNIVERSITY STUDENTS

NECMİ KARSLI

[Doç. Dr. Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü ABD.
Associate Professor., Trabzon University, Faculty of Theology,
Department of Philosophical and Religious Sciences.
necmikarsli@hotmail.com
orcid.org/0000-0002-2975-9307]

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 04 Mart / March 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 17 Nisan / April 2021

Yayın Tarihi / Published: 24 Haziran / June 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Yıl / Year: 2021 *Sayı – Issue:* 50 *Sayfa / Pages:* 143-174

Atıf/Cite as Karlı, Necmi. “Üniversite Öğrencilerinde Manevi-İnsani Değerler ve Dindarlık İlişkisi-Spiritual-Humanistic Values and Religiousness in University Students”. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Ondokuz Mayıs University Review of the Faculty of Divinity 50 (Haziran-June 2021): 143-174. <https://doi.org/10.17120/omuifd.891300>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.gov.tr/omuifd>

Copyright © Published by Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi – Ondokuz Mayıs University, Faculty of Divinity, Samsun, Turkey. All rights reserved.

Üniversite Öğrencilerinde Manevi-İnsani Değerler ve Dindarlık İlişkisi

Öz: Günümüzde yaşadığımız pek çok bireysel ve toplumsal sorunun temelinde manevi-insani değerler eksikliği yatmaktadır. Değerler anlam, amaç, vicdan ve sorumluluk kabiliyetini kazandırarak bireyin diğerleri ve çevre ile olan ilişkilerinde kontrollü olmasına katkı sağlamaktadır. Bireye manevi insani değerler kazandıran en önemli olgulardan birisi dindir. Bu araştırmada üniversite öğrencilerinde manevi-insani değerler eğiliminin bazı demografik değişkenler ve dindarlık ile olan ilişkileri incelenmiştir. Araştırmada ölçme araçları olarak Manevi-İnsani Değerler Eğilimi Ölçeği ve Ok-Dini Tutum Ölçeği kullanılmıştır. Araştırmada elde edilen verilerin analizi sonucunda şu sonuçlar elde edilmiştir. Kadınların manevi-insani değerler ve dini tutum düzeyleri erkeklerinden anlamlı derecede daha yüksektir. İçedönüklerin manevi-insani değerler eğilimi, dini tutum düzeyleri dışadönüklerinkinden anlamlı derecede daha yüksektir. Araştırmada sevgi, saygı, duyarlılık, maneviyat değerleri ile dini tutum arasında pozitif ilişkiler tespit edilmiştir. Araştırma manevi-insani değerler eğilimi üzerinde dindarlığın çok önemli etkisinin olduğunu ortaya koymuştur.

144

OMÜİFD

Anahtar Sözcükler: Din Psikolojisi, Manevi-İnsani Değerler, Din, Dindarlık.

Spiritual-Humanistic Values And Religiousness in University Students

Abstract: The lack of spiritual-humanistic values lies at the root of many individual and social problems we face today. Values contribute to the control of the individual in his / her relations with others and the environment by providing meaning, purpose, conscience and responsibility. Religion is one of the most important facts that gives spiritual-humanistic values to the individual. In this study, the relationship between spiritual-humanistic values tendency and some demographic variables and religiosity among university students was examined. In the study, Spiritual-Humanistic Values Tendency Scale and Ok-Religious Attitude Scale were used as measurement tools. As a result of the analysis of the data obtained in the research, the following results were obtained. The spiritual-humanistic values and religious attitude levels of women are significantly higher than men. Introvert's tendency towards spiritual-humanistic values and religious attitude are significantly higher than extroverts. In the research, positive relationships were found between values of love, respect, sensitivity, spirituality with religious attitude. The research revealed that religiosity has a very important effect on the spiritual-humanistic values tendency.

Keywords: Psychology of Religion, Spiritual-Humanistic Values, Religion, Religiosity.

Giriş

Değerler dini, kültürel ve sosyal kaynakları olan, hayata anlam, amaç, huzur, düzen, sorumluluk ve kontrol duygusu kazandıran toplumsal hayatın vazgeçilmez unsurlardır. 21. yüzyılda insan hayatını kolaylaştıran pek çok bilimsel ve teknolojik gelişme meydana gelmiştir. Bununla birlikte bu çağda, toplumları ayakta tutan manevi-insani değerler yozlaşmış, insanların kendisine ve diğerlerine yabancılaşmış, kaygı, stres ve depresyon gibi psikolojik sorunlar geçmişte hiç olmadığı kadar yaygınlaşmıştır. Varoluşun tesadüfler sonucunu meydana geldiğini savunan doğal seleksiyon teorisi, aynı zamanda bilinçli insan davranışını biyolojik ve mekanik süreçlere indirgeyen materyalist bilim anlayışı da anlamsızlık ve değersizlik algısına neden olmuştur. Değerler eksikliği günümüzde bireysel ve toplumsal pek soruna yol açmaktadır. Çağımızın en önemli sorunlarında olan öfke, şiddet, saldırganlık, adaletsizlik, eşitsizlik, çevre kirliliği, küresel ısınma ve salgınların temelinde insanlarda insani ve manevi değerler yozlaşması yatmaktadır. Din inanç, öğreti ve ritüelleri ile sevgi, saygı, empati, merhamet, adalet, eşitlik, sabır, öz kontrol, çevre bilinci ve diğer pek çok değer kazandıran ulvi bir değerler sistemidir. Üniversite öğrencilerinde manevi-insani değer eğilimi ile dini tutum arasındaki ilişkilerin incelendiği bu çalışmada iki temel problem ele alınmıştır. Birincisi yaş, cinsiyet, kişilik gibi demografik değişkenler manevi-insani değerler ve dindarlık arasındaki ilişkiler nasıldır? İkincisi ise sevgi, saygı, duyarlılık ve manevi değerler altı boyutlarından oluşan manevi-insani değerler ile dini tutum arasındaki ilişkiler nasıldır? Çalışmada elde edilen bulgular çalışmanın yapıldığı yer ve zaman ile sınırlı olup her yer ve her zaman için genellemez. Çalışma, örneklemin çalışma anketinde yer alan ifadeleri anladıkları ve gerçek kanaatlerini ankete yansıttıkları varsayımına dayanmaktadır. Çalışma pek çok bireysel ve küresel sorunun temelinde yer alan değerler probleminin çözümünde

dinin etkisini ortaya koymasından önem arz etmektedir. Konu daha önce Ülken¹, Korkmaz², Koç³ ve Akyüz⁴ tarafından teorik olarak, Yapıcı ve Zengin⁵, Mehmedoğlu⁶, Arvas⁷ ve Acat⁸, Kızılgöçit ve arkadaşları⁹ tarafından nicel olarak ele alınmıştır.

1. Değerler

Değer, sözlükte belli bir toplumda neyin iyi ve doğru, neyin kötü ve yanlış, neyin arzu edilir veya arzu edilemez olduğu konusunda ortak görüşler, standartlar olarak tanımlanmaktadır. Sosyalleşme yoluyla öğrenilen değerler toplumdan topluma veya zamana bağlı olarak değişebilmektedir.¹⁰ Temelde öznel ve nesnel değerler şeklinde iki tür değer vardır. Ayrıca manevi-metafizik, toplumsal, bireysel, etik ve insani, modern ve geleneksel değerler şeklinde pek çok değer sınıflandırması bulunmaktadır.¹¹ Değerlerin kaynağına yönelik farklı görüşler bulunmaktadır. İndirgemeci

¹ Ülken Hilmi Ziya, "Değerler ve inanma problemi hakkında bazı notlar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (1958): 21-42.

² Arif Korkmaz, "Değerler Sosyolojisi", *Toplum Bilimleri Dergisi* 7/14 (2013): 51-78.

³ Mustafa Koç, "Değerler Psikolojisi Perspektifinden Türk Sinemasında Din Görevlisi İmajı: 'Değer-Yoksun Dindarlık' Tipolojisi Bağlamında Semantik Analizler", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2016) 191-249.

⁴ İsmail Akyüz, "Türkiye'de Gençlik, Din ve Değerler Konusunda Yapılan Ampirik Araştırmaların Yöntem ve İçerik Analizi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SAUIFD)* 16/30 (2015): 1-1.

⁵ Asım Yapıcı- Zeki Salih Zengin, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Tercih Sıralamaları Üzerine Psikolojik Bir Araştırma: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği", *Değerler Eğitimi Dergisi* 1/4 (2003): 173-206.

⁶ Ali Mehmedoğlu, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlık-Değer İlişkisi (M.Ü. İlahiyat Fakültesi Örneği)", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30 (2014): 133-167.

⁷ Fatma Balcı Arvas, "Kişisel Değerler ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir İnceleme", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 7/5 (2018): 40-63.

⁸ Betül Acat, *Ergenlerde Dindarlık, Değerler, İnternet Bağımlılığı ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2019).

⁹ Muhammed Kızılgöçit v.dğr., "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimleri Ve Dindarlık-Değer İlişkisi (Rize Örneği)", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (2015): 43-84.

¹⁰ Selçuk Budak, *Psikoloji sözlüğü* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2005), 188.

¹¹ Yapıcı - Zengin, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Tercih Sıralamaları Üzerine Psikolojik Bir Araştırma"; Mustafa Aydın, "Gençliğin Değer Algısı: Konya Örneği", *Değerler Eğitimi Dergisi* 1/3 (2003): 121-144; J. Harold Ellens, ed., *Miracles: God, science, and psychology in the paranormal* (Westport, Conn: Praeger Publishers, 2008), 17.

natüralistlik görüşe sahip bazı hümanist psikologlar ve evrimci teorisyenler dünyanın, meydana gelen doğal olayların incelenmesi suretiyle sahip olmamız gereken değerleri öğrenebileceğimizi ileri sürmüşlerdir. Allport, Frankl gibi diğerleri ise bu görüşe karşı çıkmışlar değerlerin insanın varlığının dışında nesnel bir varlığa sahip olduğunu savunmuşlardır.¹² Ayrıca genetik faktörlerin de değerler üzerinde birtakım etkilerinin olduğuna dair araştırma bulguları bulunmaktadır.¹³

Değerler felsefe, sosyoloji, psikoloji, ilahiyat gibi pek çok bilim dalının ilgilendiği bir konudur. Felsefede değer kavramı genellikle “iyi” kavramı ile ilişkili olarak ele alınmıştır. Değerli olarak görülen şey aynı zamanda iyi olarak görülmüştür. Felsefede varoluş, amaç ve ahlak temelli üç farklı iyi kavramından bahsedilebilir. Birincisi 13. Yüzyılda yaşamış Aziz Thomas Aquinas’un görüşlerine dayanan var olma ile iyiliği eşit olarak gören Thomistik bakış açısı, ikincisi nihai varoluş nedenine uygun olan her şeyi iyi olarak gören Aristotelesçi görüş, üçüncüsü ise sosyal düzeni devam ettirmek için insanlar tarafından oluşturulmuş ahlak yasalarıyla ilişkili iyilik anlayışıdır.¹⁴ Sosyologlar değerlere genel olarak toplumsal hayattaki işlevi açısından yaklaşmışlardır. Durkheim’a göre dil, hukuk, gelenek, görenekler, düşünceler gibi değerler de toplumun bir ürünüdür ve sosyalleşme yoluyla bireye empoze edilmektedir. Durkheim bir toplumda neyin normal veya anormal olduğunun dışarıdan değil o toplumun kendisi tarafından belirlendiğini kabul etmiş, her yerde ve her zaman geçerli olan mutlak değer görüşünü ret etmiştir.¹⁵ Marx değerlere toplumsal işlevi açısından yaklaşmış ve illüzyon olarak değerlendirmiştir. O’na göre

¹² David M. Black, *Why things matter: the place of values in science, psychoanalysis and religion* (Hove, East Sussex; New York: Routledge, 2011), 1-3; Gordon W. Allport, *The Individual and his religion* (New York: The Macmillan Company, 1965), 13-15; Viktor E. Frankl, *İnsan Anlam Arayışı* (Ankara: Öteki Yayınevi, 2000), 103; James Forsyth, *Psikolojik Din Kuramları* (Kayseri: Kimlik, 2017), 346.

¹³ Julie Aitken Schermer v.dğr., “Phenotypic, Genetic, and Environmental Properties of the Portrait Values Questionnaire”, *Twin Research and Human Genetics* 11/5 (2008): 531-537; Ariel Knafo - Frank M. Spinath, “Genetic and environmental influences on girls’ and boys’ gender-typed and gender-neutral values.”, *Developmental Psychology* 47/3 (2011): 726-731.

¹⁴ Alex Tiempo, *Social Philosophy: Foundations of Value Education* (Manila: Rex Book Store, 2005), 4-6.

¹⁵ Émile Durkheim, *Sociology and philosophy* (Abingdon: Routledge, 2010), 27-43.

insanlar değerlerin objektif temelli olduğuna inanırlar ancak öyle değildirler.¹⁶ Karl Marx'a göre her çağda ahlaki liderler, sadece vaz ederek, doğru ve yanlışın ne olduğunu söyleyerek fakirlerin kontrol altında tutulmasına yardımcı oldular. Modern zamanda ise filozoflar ve teologlar ahlaki değerleri ekonomiye hizmet ettikleri için teşvik etmektedirler.¹⁷ Varoluşçu filozoflardan Max Weber değerlerin belli bir temele dayalı olması fikrini ret ederek, bu konuda özgür kararın etkili olması gerektiğini savunmuştur.¹⁸ Onun bu görüşü kararçı (decisionist) değerler teorisi olarak isimlendirmiştir. Varoluşçu filozoflara göre insan eğer özgür bir varlık ise herhangi bir neden veya amaç tarafından belirlenmeksizin davranışta bulunabilmeli veya bir şeylere inanabilmelidir.¹⁹ Psikologlar değerleri bireyin duygu, düşünce ve davranışlarına etkisi bağlamında ele almışlardır. Sigmund Freud değerlere psikolojik işlevi açısından yaklaşmış ve genel olarak değerleri yanılısma olarak kabul etmiştir. Freud'a göre din ölüm, fanilik, belirsizlik ve diğer yaşamsal kaygı kaynaklarına karşı benliğin korunması amacıyla hizmet eden bir illüzyondur. Medeniyetin gelişmesi ile dinin insanlar üzerindeki etkisi ortadan kalkacaktır.²⁰ William James inanç ve değerlere pragmatik açıdan yaklaşmış ve varoluşu değersiz ve anlamsız gören katı determinist görüşe karşı çıkmıştır. İyi işler yapmayı dünyada bulunmasının temel amacı olarak gören James, sadece özgürlük düşüncesinin bireyin ahlaki davranışlarını anlamlı ve mümkün kılabileceğini savunmuştur. James ayrıca dinin değer ve ahlaki davranışlar için zorunlu olmadığını, dindar olmadığı halde dindarlardan daha iyi davranışlar sergileyen insanların bulunduğunu ileri sürmüştür.²¹

¹⁶ Raymond Boudon, *The origin of values: sociology and philosophy of beliefs* (New Brunswick, N.J: Transaction Publishers, 2001), 2.

¹⁷ Daniel L. Pals, *Nine theories of religion*, Third edition (New York: Oxford University Press, 2015), 125.

¹⁸ Max Weber - John Dreijmanis, *Max Weber's complete writings on academic and political vocations* (New York: Algora Pub, 2008), 43.

¹⁹ Boudon, *The origin of values*, 6.

²⁰ Sigmund Freud- James Strachey, *Totem and taboo: some points of agreement between the mental lives of savages and neurotics* (London: Taylor & Francis e-Library, 2004), 85-168; Sigmund Freud- James Strachey, *The future of an illusion* (New York: Norton, 1975), 33-53.

²¹ William James, *The will to believe: and other essays in popular philosophy* (Auckland, N.Z.: Floating Press, 2010), 171-188; Pals, *Nine theories of religion*, 194.

Allport'a göre bedensel ve ruhsal ihtiyaçlardan kaynaklanan ve bireye tatmin veya anlam sağlayan herhangi bir şey "değer" olarak isimlendirilmektedir. O'na göre kronolojik olarak bedensel değerler ruhsal değerlerden önce gelmekte, daha sonra tüm değerler genelleşmektedir. Kademe olarak iyilik, güzellik, gerçek ve kutsala ulaşılmaktadır. Bu değerler bizim dışımızdaki varlık alanlarında mevcuttur ve çabalamamızın çoğunluğunun yöneldiği nesnelere belirlemektedirler. Birey önceleri sadece kendi hayatını en yüksek değer olarak görürken mantık ve kendisine sunulan öğretiler sayesinde değer anlayışı tüm hayatları kapsayacak şekilde genişlemektedir.²² Maslow'a göre değerlerin insan doğasında biyolojik ve kalıtsal kökenleri vardır, aynı zamanda kültür tarafından da geliştirilirler. Bununla birlikte değerler sağlıklı beşerî gelişimin sonucunda içsel değerlendirme süreçlerinden kaynaklanmaktadır. Maslow değerlerin doğüstü ilahi bir kaynağa sahip olma gerekliliğini ret etmiş, dini değerlerin de aslında beşerî değerler olduğunu ileri sürmüş, böylece azizlerin yaşadıkları değerlerin aslında kendini gerçekleştiren insanların değerleri olduğunu göstermek istemiştir.²³ Viktor Frankl değerlerin kendini gerçekleştirme yoluyla kazanılan içsel gelişimin bir sonucu olduğu görüşünü ret etmiştir. O'na göre değerler ve anlamlar tamamlanan bir görev, sevilen bir kişi gibi nesnel bir varlığa sahiptir. Frankl'a göre değerler gibi din de bir öz bildirim meselesi değil, benliği aşan bir şeyle ilişkilidir.²⁴ Frankl'a göre temel değerlerden olan insanın anlam arayışı içgüdüsel itkilerin ikincil bir uslaştırılması değil, temel bir güdüdür. Anlam sadece kişinin kendisi tarafından bulunabilir oluşuyla eşsiz ve özeldir.²⁵

2. Din ve Değerler İlişkisi

Din ve değerler ilişkisine geçmeden önce din ve dindarlık olgusunun tanımlanması yerinde olur. Yeryüzünde farklı dini inançların mevcudiyeti ve dini tanımlayanların olguya farklı açılardan yaklaşmalarından ötürü

²² Allport, *The Individual and his religion*, 13-15.

²³ Abraham Maslow, *İnsan Olmanın Psikolojisi* (İstanbul: Kuraldışı Yayınları, 2001), 168-181; Forsyth, *Psikolojik Din Kuramları*, 302-309.

²⁴ Forsyth, *Psikolojik Din Kuramları*, 346.

²⁵ Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, 95.

herkesin üzerinde hem fikir olduğu bir din tanımı yoktur. Bununla birlikte din, merkezinde aşkın bir lider veya Tanrı inancının yer aldığı, hayata ve olaylara ulvi anlamlar kazandıran, birtakım öğreti ve ritüeller ihtiva eden, bir grup tarafından paylaşılan, inananlara gerçek mutluluk ve kurtuluşu vadeden değerler sistemi olarak tanımlanabilir. Dinin insanoğlunun duygu, düşünce ve davranışları üzerindeki yansıması olan dindarlık ise kurumsal ve statik bir yapı olan dine nazaran daha dinamik, daha duygusal, daha bireysel, daha engin bir yapıdır.

Dinler ahlaki ve insani değerler ihtiva eden ilahi değer sistemleridir. İlahi dinlerde tüm değerlerin kaynağı Tanrı'dır. Yahudilikte Tanrı'yı bilmek ve ona sadık kalmak en büyük değerdir ve dini sadakatin en yüksek ifadesi olan Tanrı korkusu diğer tüm insani değerlerin gerçekleşmesinin ön koşulu olarak kabul edilmektedir.²⁶ Yahudilikte şefkatli olmak, diğerlerini sevmek, adaletli olmak ve adalet toplumu aramak ilahi emirler arasındadır.²⁷ Hristiyanlıkta sosyal değerlere ve ahlaki değerlerin toplumda gerçekleşmesine önem verilmektedir.²⁸ Hristiyanlıkta değerler ya toplumda otoriter doğa kanunu olarak ya da İncil vahiylerinde objektif olarak yer almaktadır. İncil'de yer alan değerler ve emirler Hristiyan ahlakının temelinde yer alan Tanrı ve komşu sevgisine yönelik uygun bir tutum geliştirmek için tasarlanmıştır.²⁹ Hristiyanlıkta sevgi benliğin ötesinde fedakârlık kavramı ile tanımlanmaktadır. İncil'de "seni sevdiğim gibi sen de diğerlerini sev" (Jn 15:12) beytiyle diğerlerini sevmek tavsiye edilmektedir. Ayrıca bağışlamak Hristiyanlıkta en önemli ahlaki değerlerden birisidir. Bağışlamak bir idealin ötesinde Hristiyan ritüel ve kimliğinin merkezinde yer almaktadır.³⁰ Ayrıca İncil'de cömertlik (Proverbs 22:9), cesaret (Joshua

²⁶ Joseph V. Montville, "The Moral Ties within the Family of Abraham: A Primer on Shared Social Values in Judaism, Christianity, and Islam", *Journal of Ecumenical Studies* 51/2 (2016): 246.

²⁷ Yeshayahu Leibowitz- Eliezer Goldman, *Judaism, human values, and the Jewish state* (Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1992), 160.

²⁸ Bruce C. Birch- Larry L. Rasmussen, *Bible & ethics in the Christian life*, (Minneapolis: Augsburg, 1989), 67.

²⁹ Andrea Werner, *An investigation into Christian SME owner-managers' conceptualisations of practice* (Dissertation.Com, 2008), 16.

³⁰ Montville, "The Moral Ties within the Family of Abraham", 249.

1:9), sevgi (John 4:19), saygı (Peter 2:17), umut (Proverbs 23:18) ve barış (Romans 14:19) değerlerini tavsiye eden beyitler bulunmaktadır. Budizm’de değerlerin kökeni sağlıksız eylemlerin ve ıstırapın temel nedenleri olarak görülen açgözlülük/ maddeye bağlılık, nefret ve yanılısamanın üstesinden gelme planına dayanmaktadır. Budizm’de cömertlik, maddi şeylere bağlanmamak, sevgi, şefkat, bilgelik ve yaşamın doğasını açık bir şekilde anlamak en temel değerler olarak görülmektedir. Nirvana’ya ulaşmayı engelleyen hırs, nefret ve hile ise tüm kötülüklerin temeli olarak kabul edilmektedir.³¹ Hinduizm içine din, ahlak ve felsefenin birbiri ile sıkı sıkıya bağlantılı olduğu bir inançtır. Hinduizm’de ahlaki değer davranışları o değerlere inancı ve mevcut dünya düzeninde onların korunması ve gerçekleştirilmesini gerektirmektedir.³² Ayrıca değerlerin temeli otoriterdir ve kutsal dini metinlerde yer almaktadır. Sosyal kontrol, toplumdaki dışlanma, suçluluk ve utanç yoluyla uygulanmaktadır. Hinduizm’de ahlaki davranışlar, aşkın değerler vurgulanırken hayata dair egoistik yaklaşım ret edilmektedir.³³

İslam inanç, öğretisi ve ritüelleri ile inanan bireye sevgi³⁴, saygı³⁵, çevre bilinci³⁶, anlam³⁷, adalet³⁸, sabır³⁹, öz kontrol⁴⁰, empati⁴¹, hoşgörü⁴², merhamet⁴³, yardımlaşma⁴⁴ ve dayanışma⁴⁵, eşitlik⁴⁶ ve inanç özgürlüğü⁴⁷

³¹ Peter Harvey, *An introduction to Buddhist ethics: foundations, values, and issues* (Cambridge; New York, NY: Cambridge University Press, 2000), 64,122.

³² Saral Jhingran, *Aspects of Hindu morality*, 1st ed (Delhi: Motilal Banarsidass Publishers, 1989), 1.

³³ Joyce Hickson - Susan Kriegler, *Multicultural counseling in a divided and traumatized society: the meaning of childhood and adolescence in South Africa* (Westport, Conn: Greenwood Press, 1996), 142.

³⁴ el-Bakara 2/165.

³⁵ el-Mü’minûn 23/57.

³⁶ Ebû Dâvûd, Cihâd, 112.

³⁷ ez-Zariyat 51/56; el-Mulk, 67/2; el-Bakara, 2/155.

³⁸ Maide 5/42; Nisa 4/58; Sad 38/26

³⁹ Bakara 2/155,177; Enam 6/34; Bakara 2/250; Enfal 8/46; Mü’min 40/55.

⁴⁰ Âl-i İmran 3/134.

⁴¹ Buhari, “İman”, 17.

⁴² el-Bakara 2/256.

⁴³ el-İsrâ 17/24.

⁴⁴ et-Tevbe 9/71.

⁴⁵ Bakara 2/148; Buhârî, “Edeb”, 27.

gibi pek çok ahlaki ve insani değer kazandırmaktadır. İslam'ın kazandırdığı en önemli değerlerden birisi sevgidir. Kur'an-ı Kerim ve Hadislerde Allah'ı, Peygamber'i, diğer insanları, hayvanları ve doğayı sevmeyi tavsiye eden pek çok ifade bulunmaktadır.⁴⁸ Günümüzün seküler dünyasında pek çok değer gibi sevgi de araçsallaştırılmıştır. İlişkilerde samimiyet bozulmuş, çıkar odaklı sevgiler yaygınlaşmıştır. İnsanlar ilişkide olduğu kişiliği, bilgisi, ahlaki ile o kişi olduğu için değil sahip olduğu mal, makam, güzellik, soy gibi maddi özelliklerinden ötürü sevmektedirler. Bu tür araçsal sevgilerde ilişkide olunan kişideki sevilen unsur ortadan kalktığı anda sevgi de yok olmaktadır. İslam dini Allah rızası için karşılıksız sevmeyi⁴⁹ vaz ederek sevgiye ulvi bir anlam kazandırmıştır. İslam düşünürlerinden İbn Miskeveyh ve Gazali'ye göre en yüksek sevgi Allah sevgisidir. Bu sevgiye iyilik yaparak, zikir yaparak, ibadetlerle meşgul olarak, günahlardan temizlenerek ve bedensel arzuların çekiminden kurtularak ulaşılabilir.⁵⁰ İslam aynı zamanda bir saygı dinidir. İslam'da Allah'a⁵¹ ve peygambere⁵², yöneticilere⁵³, anne babaya⁵⁴, büyüklere⁵⁵, yaşlılara⁵⁶, hayvan haklarına⁵⁷ saygı göstermek tavsiye edilmektedir. İslam dininin kazandırdığı insani değerlerden bir diğeri kadın haklarıdır. İslam öncesi dönemde kız çocukları diri diri toprağa gömülüyor, kadın bir mal gibi alınıp satılıyordu. İslam dini kadına insan onuru açısından hak ettiği değeri vermiş⁵⁸ ve mülkiyet hakkı⁵⁹ tanımıştır. İslam'ın kazandırdığı bir

152

OMÜİFD

⁴⁶ el-Hucurât 49/13.

⁴⁷ el-Bakara 2/256.

⁴⁸ el-Bakara 2/165; Âl-i İmrân 3/31; Buhârî, "İman", 8; Müslim, "İman", 93; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 52; Tirmizî, Deavât, 86; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 44; Buhârî, "Meğâzi", 28.

⁴⁹ Buhârî, "İmân" i 9,14, "İkraah", 1, "Edeb", 42; Müslim, "İmân", 67.

⁵⁰ İbn Miskeveyh, *Ahlak Eğitimi / Tehzibu'l-Ahlak* (İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2013), 156-159; İmam Gazali, *Kimya-yı Saadet* (İstanbul: Ataç Yayınları, 2015), 733.

⁵¹ el-Mü'minûn 23/57.

⁵² Nûr 24/62,63; el-Hucurât 49/1,3.

⁵³ Nîsa, 4/59; Müslim, "İmân", 95; Ebû Dâvûd, "Edeb", 59.

⁵⁴ el-İsrâ 17/23; el-Bakara 2/83.

⁵⁵ Tirmizî, "Birr", 15; Buhârî, "Cizye", 12.

⁵⁶ Tirmizî, "Birr", 75; Ebû Dâvûd, "Edeb", 20.

⁵⁷ el-En'âm 6/38; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 44.

⁵⁸ Nesâî, "Cihad", 6.

⁵⁹ en-Nisâ 4/32.

başka insani değer ise çevre bilincidir. Günümüzde doğal kaynakların aşırı ve yanlış kullanımı, çevre kirliliği, atmosfere sera gazı salımı nedeniyle küresel ısınma, kuraklık, iklim değişimi ve salgın hastalıklarda artış meydana gelmiştir. Kur'an-ı Kerim'de "Yaptıklarının bir kısmını tatsınlar diye insanların kendi ellerinin kazandığı şeyler yüzünden karada ve denizde fesat ortaya çıktı"⁶⁰ buyurularak bireysel ve toplumsal olarak yaşadığımız sorunların temelinde yaptığımız yanlış davranışların olduğu bildirilmektedir. İslam aşırılığı⁶¹, israfı⁶² ve bozgunculuğu⁶³, yasaklayarak, temizliği⁶⁴, tasarrufu⁶⁵ ve doğayı korumayı⁶⁶ tavsiye ederek inanan insanlarda çevre bilincinin gelişimine katkı sağlamaktadır.

3. Yöntem

Bu çalışmada ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Birden fazla değişken arasındaki ilişkilerin incelendiği ilişkisel tarama modeli araştırmalarında değişkenlerin birlikte değişip değişmedikleri ayrıca gruplar arasında farklılık oluşup oluşmadığına bakılmaktadır.⁶⁷

3.1. Örneklem

Araştırmanın örneklemini 2019-2020 Eğitim Öğretim döneminde Trabzon Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nin İlköğretim Sınıf Öğretmenliği, Okul Öncesi Öğretmenliği, Matematik, Fen Bilgisi Öğretmenliği bölümlerinde ve İlahiyat Fakültesinde öğrenim görmekte olan öğrenciler arasından rastlantısal olarak seçilmiş 500 bireyden oluşmaktadır. Örneklemin 358'i (%71,6) 18-21 yaş grubunda, 142'si ise (%28,4) 22-39 yaş grubunda yer almaktadır. Örneklemin 429'u (%85,8) kadın, 71'i ise (%14,2) erkektir. Örneklemin 35'inin (%7) sosyo-ekonomik düzeyi düşük, 447'sinin (%89,4) orta, 18'inin ise (%3,6) sosyo-ekonomik düzeyi yüksektir. Örneklemin

⁶⁰ er-Rûm 30/41.

⁶¹ el-Mâide 5/87; Bakara 2/190; Tâhâ 20/81.

⁶² el-A'râf 7/31; En'âm, 6/141.

⁶³ A'râf 7/56.

⁶⁴ el-Mâide 5/5,6; el-Müddessir 74/1-5.

⁶⁵ el-Furkân 25/67; Tirmizi, "Zühd", 35.

⁶⁶ Buhârî, "Cezâü's-sayd", 9; Ebû Dâvûd, Cihâd, 112; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 191.

⁶⁷ Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar İlkeler Teknikler* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2016), 114-119.

197'si (%39,4) içedönük, 303'ü ise (%60,6) dışadönük kişilik yapısına sahiptir.

3.2. Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Anketi: Araştırma anketinin bu kısmında demografik değişkenlerden yaş (18-21; 22-39), cinsiyet (kadın, erkek), sosyo-ekonomik durum (düşük, orta, üst) ve kişilik yapısını (içe dönük, dışa dönük) içeren demografik değişkenlere yönelik ifadeler bulunmaktadır. Ayrıca değer algısı ile ilgili olarak 30. madde "Allah'tan korkan birisi diğer insanlara, hayvanlara ve çevreye zulmetmez"; 54. madde "Dışarıdayken yediğim bir yiyeceğin ambalajını veya atığını yere atarım" ifadeleri yer almaktadır.

Manevi-İnsani Değerler Eğilimi Ölçeği: Güneş tarafından geliştirilen Manevi-İnsani Değerler Eğitim Ölçeği likert formatında 23 maddeden oluşmaktadır. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 115, en düşük puan ise 23'tür. Açıklayıcı Faktör analizi sonucunda ölçekte manevi değerler, duyarlılık, saygı ve sevgi olarak isimlendirilen 4 faktörden oluştuğu tespit edilmiştir. Ölçekte yer alan faktörlerin isimleri ve içerdikleri maddeler şu şekildedir: 1. Faktör: *Manevi (Dini) Değerler* (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11. maddeler); 2. Faktör: *Sevgi* (17, 21, 22); 3. Faktör: *Duyarlılık* (14, 15, 16, 19, 23. maddeler); 4. Faktör: *Saygı* (12, 13, 18, 20. maddeler). Bu faktörlerin varyans oranları 1.Faktör %21,05; 2.Faktör %10,72; 3.Faktör %9,34; 4.Faktör %9,20'dir. Ölçeğin toplam varyans oranı ise %50,33'tür. Ölçeğin alt boyutlarının Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayıları manevi değerler= ,86; duyarlılık=,70; sevgi= ,73; saygı= ,65'olarak tespit edilmiştir. Ölçek genelinin güvenilirlik katsayısı ,84 olarak hesaplanmıştır. Bu değerlerin 1'e yaklaşanların mükemmel, 0,70 ve 0,80 arası iyi, 0,60 ve 0,70 arası vasat, 0,50'nin altında ise kabul edilemez olduğunu hesaba katıldığında analizler, Manevi-İnsani Değerler Eğilim Ölçeği'nin alt boyutları ve bütünü ile güvenilir bir ölçüm aracı olduğunu otaya koymuştur.⁶⁸

⁶⁸ Adem Güneş, "Manevi-İnsani Değerler Eğilim Ölçeği (MİDÖ): Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/41 (2015): 1354.

Ok-Dini Tutum Ölçeği: Ok tarafından geliştirilen likert formatında 2'si olumsuz, 6'sı olumlu toplam 8 maddeden oluşan ölçek biliş, duygu, davranış ve ilişki şeklinde dört boyut ihtiva etmektedir. Ölçeğin geçerlilik durumunu belirlemek için uygulanan faktör analizi sonucunda ölçeğin tüm maddelerinin 4 faktörde kümelendiği ve tüm maddelerin toplam varyansın %78'ini açıkladığı görülmüştür. Ölçek boyutlarının alfa düzeyleri tatmin edici düzeyde olmakla birlikte davranış alt boyutunun alfa katsayısı (.60) diğerlerine göre düşük kalmıştır. Ölçek boyutlarının kendi aralarındaki korelasyonları .26-.52 arasında değişmektedir. Yapılan iki farklı uygulamada ölçeğin alt boyutları ile birlikte tatmin edici düzeyde iç tutarlılığa (.81 ve .91) sahip olduğu, açılımsal ve doğrulayıcı faktör geçerliliğinin bulunduğu ve başka dindarlık ölçekleri ile yapılan analizlerde ölçeğin kriter geçerliliğine sahip olduğu bulunmuştur. Yapılan analizlerde Ok-Dini Tutum Ölçeği'nin araştırmalarda kullanılmaya uygun geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı olduğu anlaşılmıştır.⁶⁹

3.3.Hipotezler

Araştırmanın hipotezleri iki kısma ayrılmaktadır. Birinci kısım hipotezler bazı demografik değişkenler ile manevi-insani değerler ve dini tutum ilişkisi ile ilgilidir. İkinci kısım hipotezler ise araştırmanın temel problemi olan manevi-insani değerler ile dini tutum ilişkisi üzerinedir.

Birinci kısım hipotezler:

- A1. Kadınların manevi-insani değer düzeyleri erkeklerinkinden daha yüksektir.
- A2. Kadınların dini tutum düzeyleri erkeklerinkinden daha yüksektir.
- A3. İçedönüklerin manevi-insani değer düzeyleri dışadönüklerinkinden daha yüksektir.
- A4. İçedönüklerin dini tutum düzeyleri dışadönüklerinkinden daha yüksektir.

⁶⁹ Üzeyir Ok, "Dini tutum ölçeği: ölçek geliştirme ve geçerlik çalışması", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 8/2 (2011): 528-549.

A5. "Allah'tan korkan birisi diğer insanlara, hayvanlara ve çevreye zulmetmez" ifadesine katılım sıklığı ile manevi ve insani değerler ve dini tutum arasında pozitif ilişki vardır.

A6. "Dışarıdayken yediğim bir yiyeceğin ambalajını veya atığımı yere atarım" ifadesine katılım sıklığı ile manevi ve insani değerler ve dini tutum arasında negatif ilişki vardır.

İkinci Grup Hipotezler:

B1. Manevi-İnsani değerler ile dini tutum arasında pozitif yönlü ilişki vardır.

B2. Dini tutum düzeyi yüksek olanların manevi insani değer düzeyleri dini tutum düzeyi düşük olanlarınkinden daha yüksektir.

İşlem

156
OMÜİFD

Araştırma için Trabzon Üniversitesi Rektörlüğü'nden etik izin alındıktan sonra Trabzon Üniversitesi farklı fakülte ve bölümlerinde öğrenim görmekte olan öğrenciler üzerinde gönüllülük esasına göre anket uygulaması yapılmıştır. Katılımcılara araştırmanın amacı ve verilerin gizli tutulacağı ve sadece bilimsel amaçla kullanılacağı konularında bilgi verilmiştir.

3.4.Verilerin Analizi

Araştırmada öncelikle yaş, cinsiyet, sosyo-ekonomik durum, sigara ve alkol kullanımı, sağlık durumu ve kişilik yapısı demografik değişkenleri ile ilgili manevi/insani değer ilişkisi ve dindarlık arasındaki ilişkilere bakılmış daha sonra manevi-insani değer ile dindarlık arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Analiz işlemleri için SPSS (v23) programı kullanılmış, frekans, korelasyon, t-testi, tek yönlü varyans analizi (Anova) işlemleri uygulanmıştır.

4. Bulgular

4.1. Demografik Değişkenler ile Manevi-İnsani Değerler ve Dindarlık Arasındaki İlişkiler

Tablo 1. Demografik Değişkenler ile İnsani-Manevi Değerler ve Dindarlık Arasındaki Korelasyonlar

	Yaş	Cinsiyet	Ekonomi	Kişilik	Madde 30	Madde 54
Manevi-İnsani Değerler						
Dini Tutum	-.011	-.283**	.007	-.093*	.445**	-.141**
Dini Tutum	-.001	-.195**	-.014	-.143**	.481**	-.066

Tablo 1’de görüldüğü gibi manevi-insani değerler ile cinsiyet ($r=-.283$, $p<.01$), kişilik ($r=-.093$ $p<.05$), madde 30 ($r=.445$, $p<.01$) ve madde 54 ($r=-.141$, $p<.01$) arasındaki ilişkiler; dini tutum ile cinsiyet ($r=-.195$, $p<.01$), kişilik ($r=-.143$ $p<.01$) ve madde 30 ($r=.481$, $p<.01$) arasındaki ilişkiler istatistiksel olarak anlamlılık derecesine ulaşmıştır. Manevi-İnsani değerler, dini tutum ile yaş ve ekonomik durum arasındaki ilişkiler ise istatistiksel olarak anlamlılık derecesine ulaşmamıştır.

Tablo 2. Cinsiyete Göre Manevi-İnsani Değerler ve Dindarlık Düzeyleri

	Cinsiyet	N	\bar{X}	ss
Manevi-İnsani Değerler	Kadın	429	99.07	9.48
	Erkek	71	90.57	13.16
		t=5.216	df=82,426	p=.000
Dini Tutum	Kadın	429	34.56	4.65
	Erkek	71	31.70	6.96
		t=3.345	df=80.664	p=.001

Tablo 2'deki verilere göre kadınların manevi-insani değerler ortalaması $\bar{X}=99.07$ iken, erkeklerinki $\bar{X}=90.57$ 'dir. T-testi analiz sonucuna göre kadınların manevi-insani değerler düzeylerinin erkeklerinkinden anlamlı derecede daha yüksek olduğu tespit edilmiş olup *hipotez A1* desteklenmiştir ($t_{(0,05;82,42)}=5.216$, $p=.000$, $p<.05$). Manevi-İnsani Değerler Ölçeğinin tüm alt boyutlarından (sevgi kadın: $\bar{X}=13.25$, erkek: $\bar{X}=12.29$, $p=.001$), (saygı: kadın: $\bar{X}=14.78$, erkek: $\bar{X}=12.66$, $p=.000$), (duyarlılık: kadın: $\bar{X}=21.41$, erkek: $\bar{X}=19.73$, $p=.000$), (manevi değerler: kadın: $\bar{X}=49.61$, erkek: $\bar{X}=45.88$, $p=.002$) kadınların ortalamalarının erkeklerinkinden istatistiksel olarak anlamlı derecede daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca tablo 2'deki verilere göre kadınların dini tutum ortalaması $\bar{X}=34.56$ iken erkeklerinki $\bar{X}=31.70$ 'tir. T-testi analiz sonucuna göre kadınların dini tutum düzeylerinin erkeklerinkinden anlamlı derecede daha yüksek olduğu tespit edilmiş olup *hipotez A2* desteklenmiştir ($t_{(0,05;80,66)}=3.345$, $p=.001$, $p<.05$).

Tablo 3. Kişilik Yapısına Göre Manevi-İnsani Değerler ve Dindarlık Düzeyleri

	Kişilik	N	\bar{X}	ss
Manevi-İnsani Değerler	İçedönük	197	99.08	9.21
	Dışadönük	303	97.07	11.20
		t=2.182	df=471	p=.030
Dini Tutum	İçedönük	197	35.07	4.25
	Dışadönük	303	33.57	5.56
		t=3.405	df=485	p=.001

Tablo 3'teki verilere göre içedönüklerin manevi-insani değerler ortalaması $\bar{X}=99.08$ iken, dışadönüklerinki $\bar{X}=97.07$ 'dir. T-testi analiz sonucuna göre içedönüklerin manevi-insani değerler düzeylerinin dışadönüklerinkinden anlamlı derecede daha yüksek olduğu tespit edilmiş olup *hipotez A3* desteklenmiştir ($t_{(0,05;471)}=2.182$, $p=.030$, $p<.05$). Ayrıca tablo 3'teki veri-

lere göre içedönüklerin dini tutum ortalaması $\bar{X}=35.07$ iken dışadönüklerinkini $\bar{X}=33.57$ 'dir. T-testi analiz sonucuna göre içedönüklerin dini tutum düzeylerinin dışadönüklerinkinden anlamlı derecede daha yüksek olduğu tespit edilmiş olup *hipotez A4* desteklenmiştir ($t_{(0,05;485)}=3.405$, $p=.001$, $p<.05$).

Tablo 4. Madde 30'a katılım durumuna göre manevi ve insani değerler ve dini tutum düzeyleri

Madde 30: Allah'tan korkan birisi diğer insanlara, hayvanlara ve çevreye zulmetmez							
		N	%	\bar{X}	ss	Tukey HSD	
Manevi ve İnsani Değerler	1	Hiç katılmıyorum	11	2,2	77,81	19,58	1/5
	2	Katılmıyorum	13	2,6	91,07	15,00	3/4,5
	3	Kararsızım	50	10	89,78	9,95	4/5
	4	Katılıyorum	126	25,2	96,26	9,80	
	5	Tamamen katılıyorum	300	60	100,91	8,21	
	Toplam	500	100	97,86	10,50		
F (4.495) = 32.365 p=.000 p <.05							
		N	%	\bar{X}	ss	Tukey HSD	
Dini Tutum	1	Hiç katılmıyorum	11	2,2	22,09	9,72	1/4,5
	2	Katılmıyorum	13	2,6	31,15	6,08	3,4/5
	3	Kararsızım	50	10	30,62	5,84	
	4	Katılıyorum	126	25,2	33,05	4,90	
	5	Tamamen katılıyorum	300	60	35,79	3,56	
	Toplam	500	100	34,16	5,13		
F (4.495) = 41.328 p=.000 p <.05							

Tablo 4'te yer alan verilere göre araştırma anketinde yer alan "Allah'tan korkan birisi diğer insanlara, hayvanlara ve çevreye zulmetmez" (**madde 30**) ifadesine hiç katılmayanların manevi-insani değerler ortalaması $\bar{X}=77.81$ iken (katılmıyorum=91.07; kararsızım=89.78; katılıyorum=96.26),

söz konusu ifadeye tamamen katılanların manevi-insani değerler ortalaması ise $\bar{X}=100.91$ 'dir. Tek Yönlü Varyans Analizi (Anova) sonucuna göre söz konusu ifadeye katılım ile manevi-insani değerler arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki tespit edilmiş olup *hipotez A5* desteklenmiştir ($p=.000$, $p<.05$). Post-Hoc (Tamhane) analiz sonucuna göre bu durum söz konusu ifadeye hiç katılmayanlar ile tamamen katılanlar; kararsızlar ile katılanlar ve tamamen katılanlar; katılanlar ile tamamen katılanlar arasındaki ayrışmalardan kaynaklanmaktadır. Ayrıca söz konusu ifadeye hiç katılmayanların dini tutum ortalaması $\bar{X}=22.09$ iken (katılmıyorum=31.15; kararsızım=30.62; katılıyorum=33.05), söz konusu ifadeye tamamen katılanların dini tutum ortalaması ise $\bar{X}=35.79$ 'dur. Tek Yönlü Varyans Analizi (Anova) sonucuna göre söz konusu ifadeye katılım ile dini tutum arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki tespit edilmiş olup *hipotez A5* desteklenmiştir ($p=.000$, $p<.05$). Post-Hoc (Tamhane) analiz sonucuna göre bu durum söz konusu ifadeye hiç katılmayanlar ile katılanlar ve tamamen katılanlar; kararsızlar ve katılanlar ile tamamen katılanlar ayrışmadan kaynaklanmaktadır.

Tablo 5. Madde 54'e katılım durumuna göre manevi ve insani değerler ve dini tutum düzeyleri

Madde 54: Dışarıdayken yediğim bir yiyeceğin ambalajını veya atığını yere atarım							
		N	%	\bar{X}	ss	Tukey HSD	
Manevi ve İnsani Değerler	1	Hiç katılmıyorum	371	74,2	99,12	10,22	1/2,3
	2	Katılmıyorum	77	15,4	94,48	10,60	
	3	Kararsızım	16	3,2	89,37	11,10	
	4	Katılıyorum	12	2,4	92,41	10,84	
	5	Tamamen katılıyorum	24	4,8	97,62	8,51	
	Toplam	500	97,86	97,86	10,50		
F (4.495) = 7.096 p=.000 p <.05							
		N	%	\bar{X}	ss	LCD	
Dini Tutum	1	Hiç katılmıyorum	371	74,2	34,52	5,00	1/2,3
	2	Katılmıyorum	77	15,4	32,89	5,79	
	3	Kararsızım	16	3,2	31,93	4,20	
	4	Katılıyorum	12	2,4	34,08	4,31	
	5	Tamamen katılıyorum	24	4,8	34,16	5,19	
	Toplam	500	97,86	34,16	5,13		
F (4.495) = 2.404 p=.000 p <.05							

Tablo 5'te yer alan verilere göre araştırma anketinde yer alan "Dışarıdayken yediğim bir yiyeceğin ambalajını veya atığını yere atarım" (**madde 54**) ifadesine hiç katılmayanların manevi-insani değerler ortalaması $\bar{X}=99.12$ iken (tamamen katılıyorum=97.62; katılmıyorum=94.48; katılıyorum=92.41), kararsızların manevi-insani değerler ortalaması ise $\bar{X}=89.37$ 'dir. Tek Yönlü Varyans Analizi (Anova) sonucuna göre söz konusu ifadeye katılım ile manevi-insani değerler arasında anlamlı negatif ilişki tespit edilmiş olup *hipotez A6* desteklenmiştir ($p=.000$, $p<.05$). Post-Hoc (Tukey HSD) analiz sonucuna göre bu durum söz konusu ifadeye hiç katılmayanlar ile katılmayanlar ve kararsızlar arasındaki ayrışmadan kaynaklanmaktadır. Ayrıca söz konusu ifadeye hiç katılmayanların dini tutum ortalaması $\bar{X}=34.52$ iken (tamamen katılıyorum=34.16; katılıyo-

rum=34.08; katılmıyorum=32.89), kararsızların dini tutum ortalaması ise $\bar{X}=31.93$ 'tür. Tek Yönlü Varyans Analizi (Anova) sonucuna göre söz konusu ifadeye katılım ile dini tutum arasında anlamlı ilişki tespit edilmiş olup *hipotez A6* desteklenmiştir ($p=.049$, $p<.05$). Post-Hoc (LSD) analiz sonucuna göre bu durum söz konusu ifadeye hiç katılmayanlar ile katılmayanlar ve kararsızlar arasındaki ayrışmadan kaynaklanmaktadır.

4.2. Manevi-İnsani Değerler ile Dindarlık Arasındaki İlişiler

Tablo 6. Dini Tutum ve Manevi-İnsani Değerler Arasındaki Korelasyonlar

	Dini Tutum
Manevi-İnsani Değerler	.732**

162 Tablo 6'da yer alan korelasyon analizi sonucuna göre manevi-insani değerler ile dini tutum ($r=.732$, $p<.01$) arasındaki ilişkiler istatistiksel olarak anlamlılık derecesine ulaşmıştır. Böylece "*Manevi-İnsani değerler ile dini tutum arasında pozitif yönlü ilişki vardır*" şeklindeki *hipotez B1* desteklenmiştir.

OMÜİFD

Tablo 7. Dini Tutum Durumuna Göre Manevi-İnsani Değer Düzeyleri

Manevi-İnsani Değerler	Dini Tutum	N	\bar{X}	ss
	Düşük	66	82.66	12.37
	Yüksek	86	106.37	6.41
$t = -14.174$ $df = 91.58$ $p = .000$				

Tablo 7'de yer alan verilere göre dini tutum düzeyi düşük olanların manevi-insani değerler ortalaması $\bar{X}=82.66$ iken, dini tutum düzeyi yüksek olanların manevi-insani değerler ortalaması $\bar{X}=106.37$ 'dir. T-testi analiz sonucuna göre dini tutum düzeyi yüksek olanların manevi-insani değerler düzeylerinin dini tutum düzeyleri düşük olanlarınkinden anlamlı derecede daha yüksek olduğu görülmüş olup *Hipotez B2* desteklenmiştir

($t=-14.174$, $p=.000$, $p<.05$). Ayrıca uyguladığımız ki-kare analizine göre dini tutum düzeyi yüksek olanların %97,7'sinin ($n=42$) manevi-insani değerler düzeyi yüksek, %2,3'ünün ($n=1$) manevi-insani değerler düzeyi düşük olduğu görülürken, dini tutum düzeyi düşük olanların %97,8'inin ($n=44$) manevi-insani değerler düzeyinin düşük, %2,2'sinin ($n=1$) ise manevi-insani değerler düzeyinin yüksek olduğu görülmüştür. Buna göre dini tutum ile manevi-insani değerler arasında anlamlı bir bağımlılık ilişkisi bulunmaktadır ($X=80.178$, $df=1$ $p=.000$ $p<.05$). Tablo 6'da yer vermediğimiz Manevi-İnsani Değerler Ölçeği'nin alt boyutlarından sevgi ($p=.000$), saygı ($p=.000$) duyarlılık ($p=.000$) ve manevi değerler ($p=.000$) ile dini tutum arasında da pozitif yönlü anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Böylece uygulamış olduğumuz t-testi ve ki-kare analiz sonuçlarına göre dini tutum ile manevi-insani değerler eğilimi arasında güçlü bir ilişkinin olduğu anlaşılmaktadır.

Tartışma Ve Sonuç

Araştırmada kadınların sevgi, saygı, duyarlılık, manevi değerler ve genel manevi-insani değer eğilimlerinin erkeklerinkinden istatistiksel olarak anlamlı derece daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Kızılgeçit ve arkadaşlarının ilahiyat fakültesi öğrencileri üzerinde yaptıkları araştırmada da kadınların başarı, hazcılık, uyarılım ve gelenek dışındaki tüm değerler düzeylerinin erkeklerinkinden daha yüksek olduğu bulunmuştur.⁷⁰ Mehmedoğlu'nun ilahiyat fakültesi öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmada kadınların yeniliğe açıklık ve kendini aşma değerlerinden daha yüksek puanlar aldığı, muhafazakarlık ve kendini geliştirme değerlerinde ise cinsiyete göre anlamlı bir ayrışmanın olmadığı görülmüştür.⁷¹ Doğan'ın lise öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmada erkek öğrencilerin güç, hazcılık ve uyarılım değerlerinde, kadın öğrencilerin ise evrensellik

⁷⁰ Kızılgeçit v.dğr., "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimleri Ve Dindarlık-Değer İlişkisi (Rize Örneği)", 62.

⁷¹ Mehmedoğlu, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlık-Değer İlişkisi (M.Ü. İlahiyat Fakültesi Örneği)", 151.

ve uyma değerlerinde daha yüksek puanlar aldıkları tespit edilmiştir.⁷² Yapıcı ve Zengin'in araştırmasında ise cinsiyete göre değer tercihleri arasında anlamlı bir farklılaşma görülmemiştir.⁷³ Yapıcı, Kayıklık ve Asar'ın lise öğrencileri üzerinde yaptıkları araştırmada öz yönelim, evrenselcilik, iyilikseverlik, güvenlik değer yönelimlerinde kadın öğrencilerin, hazcılık yöneliminde ise erkek öğrencilerin daha yüksek puanlar aldıkları tespit edilmiştir.⁷⁴ Coşkun'un İmam hatip lisesi öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmada kadınların geleneksel-kültürel değer düzeylerinin erkeklerinkinden anlamlı derecede daha yüksek olduğu bulunmuştur. Coşkun bu sonucu kadınların duygusal, özgeci ve anaç karaktere sahip olması ile açıklamıştır.⁷⁵ Kadınların duygusal bir yapıya sahip olmaları, öz kontrollerinin daha iyi olması, daha az şiddet eğilimli olmaları araştırmamızda kadınların manevi-insani değer düzeylerinin erkeklerinkinden daha yüksek çıkmasında etkili olmuş olabilir. Ayrıca kadınların manevi-insani değer düzeylerinin erkeklerinkinden anlamlı derecede yüksek çıkmasını etkileyen en önemli faktörlerden birisi kadınların dindarlık durumlarıdır. Zira araştırmada kadınların dini tutum düzeylerinin erkeklerinkinden istatistiksel olarak anlamlı derecede daha yüksek olduğu görülmüştür. Din öğreti ve ritüelleri ile bireye pek çok insani-manevi değerler kazandırmaktadır. Dolayısıyla dindarlık düzeyi daha yüksek olan kadınların manevi-insani değerler düzeylerinin de erkeklerinkinden daha yüksek olması beklenen bir durumdur. Cinsiyet ve dindarlık ilişkisine dair bulgularla ilgili olarak kadınların duygusal ve itaatkâr bir yapıya sahip olmaları dindarlık düzeylerinin erkeklerinkinden daha yüksek olmasında etkili olmuş olabilir. Dindarlık ölçeklerindeki ifadelerin kadınlara daha çok hitap etmesi veya araştırma özelinde kadın örneklemin erkeklere nazaran

⁷² Mebrure Doğan, "Ergenlerin Değer Yönelimleri ve Değer Yönelimlerinin İnternet Bağımlılığı İlişkisinin İncelenmesi", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, (2018): 276.

⁷³ Yapıcı- Zengin, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Tercih Sıralamaları Üzerine Psikolojik Bir Araştırma", 190.

⁷⁴ Çiğdem Asar v.dğr., "Lise Öğrencilerinin Değer Yönelimlerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi: Yalova Örneği", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36 (2020): 386.

⁷⁵ Kemal Coşkun, "Dindarlık ve Toplumsal Değerler: İmam Hatip Lisesi Öğrencileri Üzerine Görgül Bir Çalışma (Ankara Örneği)", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 20/1 (2020): 226.

daha dindar olması bu sonuca yol açmış olabilir. Son zamanlarda yapılan pek çok araştırmada kadınların erkeklere nazaran daha dindar oldukları tespit edilmekle birlikte dindarlık üzerinde pek çok faktörün etkisi bulunduğundan dolayı dindarlığı sadece cinsiyet faktörü ile açıklamak doğru bir yaklaşım değildir. Cinsiyet dindarlık ilişkisi üzerine yapılan araştırmalarda farklı sonuçlar elde edilmiştir. Örneğin Küçükalp'in⁷⁶, Kınter'in⁷⁷, Coşkun'un⁷⁸ araştırmalarında kadınların, Karaca'nın⁷⁹, Mehmedoğlu'nun⁸⁰, Karslı'nın⁸¹, araştırmalarında erkeklerin dindarlık düzeyleri daha yüksek çıkarken, Uysal'ın⁸², Akdoğan'ın⁸³ ve Arslan'ın⁸⁴ araştırmalarında ise cinsiyet ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

Araştırmada dışadönüklerin manevi-insani değer düzeyleri içedönüklerinkinden istatistiksel olarak anlamlı derecede daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Dışadönük kişilik yapısına sahip olan bireyler daha fazla sosyal, girişken, insanlarla beraber olmayı seven, doğal davranan, konuşkan ve enerjiktirler. İçedönükler ise göreceli olarak daha fazla içe kapanık, çekingen, utangaç, duygularını pek dışa vuramayan, sessiz ve düşüncelidirler. Genel olarak dışa dönükler daha fazla dış sosyal dünyaya yönelimli iken içedönükler daha fazla kendi iç dünyalarına yönelimlidirler.⁸⁵ Kişilik teorilerinde çoğunlukla gözden kaçırılmış olmakla birlikte dışadö-

⁷⁶ Emine Küçükalp, *Ahlaki Yargı Gelişimi ve Dindarlık İlişkisi* (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2004), 77.

⁷⁷ Nurten Kınter, *Benlik Saygısı ve Dindarlık İlişkisi* (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2008), 213.

⁷⁸ Coşkun, "Dindarlık ve Toplumsal Değerler", 225.

⁷⁹ Faruk Karaca, *Ölüm Psikolojisi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2000), 299.

⁸⁰ Ali Ulvi Mehmedoğlu, *Kişilik ve Din* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2004), 68.

⁸¹ Necmi Karslı, *Mutluluk ve Dindarlık* (Kayseri: Kimlik, 2018), 197.

⁸² Veysel Uysal, *Din Psikolojisi Açısından Dinî Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri* (İstanbul: İ.F.A.V. Yayınları, 1996), 122.

⁸³ Ali Akdoğan, *Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Geçişte Dini Hayat* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2002), 126.

⁸⁴ Zeynep Arslan, *Öğretmenlerde Dindarlık, Değerler ve İş Doyumu Üzerine Bir Araştırma* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006), 62.

⁸⁵ Alan E. Kazdin, ed., *Encyclopedia of psychology* (Washington; New York: American Psychological Association; Oxford University Press, 2000), 305.

nüklük özelliklerinden birisi dürtüselliktir.⁸⁶ Hem Jung hem de Eysenck araştırmalarında dışa dönüklerin içedönüklere nazaran daha fazla dürtüsel (düşüncesiz, kontrolsüz) davrandıklarını tespit etmişlerdir.⁸⁷ Ayrıca Campbell'in⁸⁸, Smilie ve Jackson'un⁸⁹ araştırmalarında da dışadönüklük ile dürtüsellik arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Mao ve arkadaşlarının araştırmasında ise dürtüsellik ile öz kontrol arasında negatif ilişki tespit edilmiştir.⁹⁰ Araştırmamızda dışa dönüklük ile manevi-insani değerler arasında bulunan negatif ilişki dışadönüklerin dürtüsel (düşüncesiz, kontrolsüz) davranma eğilimlerinden kaynaklanmış olabilir. Bununla birlikte dışadönüklerin manevi-insani değer düzeylerinin düşük olmasında etkili olan bir diğer etken dışadönüklerin dindarlık durumlarıdır. Zira araştırmada dışadönüklerin dini tutum düzeylerinin içedönüklerinkinden istatistiksel olarak anlamlı derecede daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Dışa dönüklerin manevi-insani değer düzeylerinin içedönüklerinkinden daha düşük çıkmasında dindarlık düzeylerinin düşük olması etkili olmuş olabilir.

Araştırma anketinde yer alan “Allah'tan korkan birisi diğer insanlara, hayvanlara ve çevreye zulmetmez” ifadesine katılım sıklığı ile manevi-insani değerler, dini tutum arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Başka bir ifadeyle bireylerde manevi-insani değerler ve dindarlık arttıkça söz konusu ifadeye katılım anlamlı bir şekilde artmaktadır. İslam dini insanların birbirleriyle, hayvanlarda ve doğayla olan ilişkilerini düzenleyen birtakım prensipler ihtiva etmektedir. Bu prensiplerden bazıları zulmetmemek⁹¹, israf etmemek⁹², haksız yere öldürme-

⁸⁶ William Revelle, “Extraversion and impulsivity: The lost dimension?”, *The scientific study of human nature: Tribute to Hans J Eysenck at Eighty* (New York: Pergamon/Elsevier Science, 1997), 203.

⁸⁷ Hans Jürgen Eysenck, *A model for personality* (New York: Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 1981), 26; Kazdin, *Encyclopedia of psychology*, 305.

John B Campbell, “Differential relationships of extraversion, impulsivity, and sociability to study habits”, *Journal of Research in Personality* 17/3 (1983): 308.

⁸⁹ Luke D. Smillie- Chris J. Jackson, “Functional Impulsivity and Reinforcement Sensitivity Theory”, *Journal of Personality* 74/1 (2006): 47.

⁹⁰ Tianxin Mao v.dğr., “Self-control mediates the relationship between personality trait and impulsivity”, *Personality and Individual Differences* 129 (2018): 70.

⁹¹ en-Nisâ 4/168,169.

mek⁹³, hakları sahibine vermek⁹⁴, iyilik yapmaktır.⁹⁵ İslam'da hayvanlara merhametli şekilde davranmak⁹⁶ tavsiye edilmiş, hayvanların hapsedilerek öldürülmesi⁹⁷, canlı hedef yapılması⁹⁸ yasaklanmıştır. Hz. Muhammed'in (as) *"Hiçbir kişi yoktur ki bir serçeyi yahut ondan daha büyük bir canlıyı haksız yere öldürsün de Yüce Allah ona bunun hesabını sormasın!"*⁹⁹ hadisinde hayvan hakları konusunda dikkatli olunması tavsiye edilmektedir. Araştırma anketinde yer alan söz konusu ifadeye katılım ile manevi-insani değerler ve dindarlık arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki tespit edilmesinde, dinin insanoğlunun diğer insan, hayvan ve doğaya karşı davranışlarına yönelik koyduğu prensiplerinin dindar örneklem tarafından benimsemiş olmasının etkili olduğu söylenilebilir.

Araştırma anketinde yer alan *"Dışarıdayken yediğim bir yiyeceğin ambalajını veya atığımı yere atarım"* ifadesine hiç katılmayanların en yüksek manevi-insani değerler ve dini tutum düzeylerine sahip oldukları tespit edilmiştir. Söz konusu ifadeye karşı kararsız kalanların ise en düşük manevi-insani değerler ve dini tutum düzeylerine sahip oldukları görülmüştür. Kandemir'in araştırmada ise içsel dini motivasyon ile çevreci davranışlar arasında negatif yönlü anlamlı ilişki tespit edilmiştir.¹⁰⁰ İslam temizlik dinidir. İslam'da beden temizliği¹⁰¹, gıda temizliği¹⁰², çevre temizliği¹⁰³ gibi maddi temizliğin yanında kalbin kötü düşüncelerden arındırılması¹⁰⁴, günahlardan arınma¹⁰⁵ gibi manevi temizlik te tavsiye edilmektedir.

⁹² el-A'râf 7/31.

⁹³ el-İsrâ17/33.

⁹⁴ el-Bakara 2/188; en-Nisâ 4/2.

⁹⁵ el-Bakara 2/83.

⁹⁶ Müslim, "Selâm", 153.

⁹⁷ Müslim, "Sayd", 58.

⁹⁸ Müslim, "Sayd", 59.

⁹⁹ Nesâî, "Sayd", 34.

¹⁰⁰ Fatih Kandemir, "İçsel Dinî Motivasyon Bağlamında Dindarlık ve Çevre İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma", *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 11/1 (2020): 300.

¹⁰¹ el-Mâide 5/6,

¹⁰² el-Mâide 5/5,

¹⁰³ el-Müddessir 74/1-5.

¹⁰⁴ Müslim, "Birr", 10; eş-Suarâ 26/89

¹⁰⁵ el-Bakara 2/222.

Hız. Muhammed “Allah güzeldir, güzel olanı sever; temizdir, temizliği sever; kerem sahibidir, cömertliği sever”¹⁰⁶ ve “temizlik imanın yarısıdır”¹⁰⁷ buyurarak dinin temizliğe verdiği önemi vurgulamıştır. Sonuç olarak araştırma anketinde yer alan söz konusu ifadeye katılım ile manevi-insani değer ve dindarlık arasında negatif yönlü anlamlı ilişki bulgusu güçlü dini motivasyona sahip olan bireylerin dinin temizlik ile ilgili emirlerini davranışlarına yansıtması olmaları ile açıklanabilir.

Araştırmada dini tutum ile sevgi, saygı, duyarlılık, manevi değerler ve genel manevi-insani değerler eğilimi arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Başka bir ifadeyle bireylerde dini tutum düzeyi arttıkça sevgi, saygı, duyarlılık, manevi değerler ve genel manevi-insani değer eğilimi anlamlı derecede artmaktadır. Değerler ve dindarlık ilişkisi konusunda yapılan araştırmaların çoğunluğunda ahlaki ve insani değerler ile dindarlık arasında pozitif ilişkiler tespit edilmiş, bazı araştırmalarda hazırlık ile dindarlık arasında negatif ilişkiler bulunmuştur. Örneğin Kızılgeçit ve arkadaşlarının araştırmasında da dindarlık ile iyimserlik, uyma, evrenselcilik, başarı, öz yönelim, güvenlik, güç değerleri ile arasında pozitif, dindarlık ile hazırlık arasında ise negatif ilişki bulunmuştur.¹⁰⁸ Özcan ve Erol’un araştırmasında da dinin etkisini hissetme ile geleneksellik, güvenlik, uyma ve iyilik severlik arasında pozitif, hazırlık arasında ise negatif ilişki görülmüştür.¹⁰⁹ Kavun’un ergen bireyler üzerinde yaptığı araştırmada dostluk/arkadaşlık, barışçı olma, saygı, hoşgörü ve dürüstlük insani değerleri ile dindarlık arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir.¹¹⁰ Mehmedoğlu’nun araştırmasında dindarlığın muhafazakarlık, kendini aşma, iyimserlik, uyma, başarı, evrenselcilik ve güvenlik değerleri ile pozitif ilişkili olduğu hazırlık ile negatif ilişkili ol-

¹⁰⁶ Müslim, “İmân”, 147; Tirmizî, “Edeb”, 41

¹⁰⁷ Müslim, “Taharet”, 1.

¹⁰⁸ Kızılgeçit v.dğr., “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimleri Ve Dindarlık-Değer İlişkisi (Rize Örneği)”, 76.

¹⁰⁹ Zeynep Özcan- Haticetül Kübra Erol, “Üniversite Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlık-Değer İlişkisi (Karabük Örneği)”, 6/4 (2017): 932.

¹¹⁰ Yusuf Kavun, *Ergenlerde Dindarlık ve İnsani Değerler* (Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2016), 141.

duğu görülmüştür.¹¹¹ Yılmaz'ın araştırmasında dini yönelim ile güven, bağışlama, saygı ve doğruluk değerleri arasında pozitif ilişki görülürken, dini yönelim ile dürüstlük ve paylaşım değerleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.¹¹² Arvas'ın¹¹³ araştırmasında dindarlık ile kişisel değerlerden disiplin, sorumluk, bağışlama, dürüstlük paylaşım ve saygı değerleri arasında; Acat'ın¹¹⁴ araştırmasında dindarlık ile etik değerlerden adalet-dürüstlük, sevgi-saygı ve işbirliği ile dindarlık arasında pozitif yönlü ilişkiler tespit edilmiştir. Coşkun'un imam hatip lisesi öğrencileri üzerinde yaptığı çalışmada dindarlık ile geleneksel-kültürel değerler arasında pozitif ilişki bulunmuştur. Coşkun bu sonucu imam hatip öğrencilerinin okul ve ailede aldıkları dini referanslar ile açıklamıştır.¹¹⁵ Araştırmamızda manevi-insani değerler ile dindarlık arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki çıkmasında dinin inanç, öğreti ve ritüelleri ile empati, anlam, sabır, öz kontrol gibi pek çok temel insani değerleri bireye kazandırması etkili olmuş olabilir.¹¹⁶

Manevi-insani değer eğilimleri ile dindarlık ilişkilerinin incelendiği bu çalışmada özet olarak kadınların sevgi, saygı, duyarlılık ve manevi değerler ve genel manevi insani değerler dini tutum düzeylerinin erkeklerinkinden anlamlı derecede daha yüksek olduğu bulunmuştur. Dışadönüklerin manevi-insani değerler, dini tutum düzeylerinin içedönüklerinkinden anlamlı derecede daha düşük olduğu tespit edilmiştir. *“Allah'tan korkan birisi diğer insanlara, hayvanlara ve çevreye zulmetmez”* ifadesine katkı

¹¹¹ Mehmedoğlu, “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlık-Değer İlişkisi (M.Ü. İlahiyat Fakültesi Örneği)”, 150.

¹¹² Kürşad Yılmaz, “Üniversite Öğrencilerinin Dini Yönelimleri ile Bireysel Değerleri Arasındaki İlişki”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 16/29 (2013): 137.

¹¹³ Arvas, “Kişisel Değerler ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir İnceleme”, 55.

¹¹⁴ Acat, *Ergenlerde Dindarlık, Değerler, İnternet Bağımlılığı ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi*, 80.

¹¹⁵ Coşkun, “Dindarlık ve Toplumsal Değerler”, 236.

¹¹⁶ Sezai Korkmaz, “Dindarlık ile Ego Sağlamlığı ve Empati Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi”, *Bilimname*, 36 (2018), 587; Necmi Karşlı, “Üniversite Öğrencilerinde Hayatın Anlamı ve Dindarlık İlişkisi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 48 (2020), 169; Mebrure Doğan, *Sabır psikolojisi: pozitif psikoloji bağlamında bir araştırma* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2016), 331; Kevin Rounding v.dğr., “Religion Replenishes Self-Control”, *Psychological Science* 23/6 (2012): 635.

lım ile manevi-insani değerler, dini tutum arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca “Dışarıdayken yediğim bir yiyeceğin ambalajını veya atığımı yere atarım” ifadesine hiç katılmayanların en yüksek manevi-insani değer, dini tutum düzeylerine sahip oldukları görülmüştür. Araştırmanın temel problemi ile ilgili olarak sevgi, saygı, duyarlılık, manevi değerler ve genel manevi-insani değer eğilimi ile dini tutum arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Araştırma manevi insani değer kazanımında dinin çok önemli etkisinin olduğu ortaya koymuştur. Bu bağlamda günümüzde pek çok sosyal sorunun temelinde yer alan değerler probleminin çözümüne yönelik olarak sevgi, saygı, öz kontrol, merhamet, çevre bilinci, sabrı geliştiren dini manevi değerlerin kişiliğin henüz şekillenmeye başladığı erken gelişim dönemlerinden başlayarak pedagojik yöntemlerle bireylere kazandırılmalıdır. Bunun için öncelikle değer gelişimi hakkında ebeveynlere yönelik eğitici ve bilinçlendirici programlar yapılmalıdır. Çocukların değerleri ailede yaşayarak ve model olarak öğrenmeleri sağlanmalıdır. Çocukların medyada ahlaki ve kültürel değerleri yozlaştırıcı içeriklere maruz kalmaları önlenmelidir. Sonucusu ve belki de en önemlisi eğitim sistemimiz gerçek anlamda değer odaklı bir eğitim sistemine dönüştürülmelidir.

170

OMÜİFD

Kaynakça

- Acat, Betül. *Ergenlerde Dindarlık, Değerler, İnternet Bağımlılığı ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2019.
- Akdoğan, Ali. *Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Geçişte Dini Hayat*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2002.
- Akyüz, İsmail. “Türkiye’de Gençlik, Din ve Değerler Konusunda Yapılan Ampirik Araştırmaların Yöntem ve İçerik Analizi”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SAUIFD)* 16/30 (2015): 183-202
- Allport, Gordon W. *The Individual and his religion*. New York: The Macmillan Company, 1965.
- Arslan, Zeynep. *Öğretmenlerde Dindarlık, Değerler ve İş Doyumunu Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006.
- Arvas, Fatma Balcı. “Kişisel Değerler ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir İnceleme”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 7/5 (2018): 40-63.
- Asar, Çiğdem- Kayıklık, Hasan- Yapıcı, Asım. “Lise Öğrencilerinin Değer Yönelimlerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi: Yalova Örneği”. *Kahra-*

- manmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 36 (2020): 375-405.
- Aydın, Mustafa. "Gençliğin Değer Algısı: Konya Örneği". *Değerler Eğitimi Dergisi* 1/3 (2003): 121-144.
- Birch, Bruce C.- Rasmussen, Larry L. *Bible & ethics in the Christian life*. Rev. and Expanded ed. Minneapolis: Augsburg, 1989.
- Black, David M. *Why things matter: the place of values in science, psychoanalysis and religion*. Hove, East Sussex; New York: Routledge, 2011.
- Boudon, Raymond. *The origin of values: sociology and philosophy of beliefs*. New Brunswick, N.J: Transaction Publishers, 2001.
- Budak, Selçuk. *Psikoloji sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2005.
- Campbell, John B. "Differential Relationships of Extraversion, Impulsivity, and Sociability to Study Habits". *Journal of Research in Personality* 17/3 (1983): 308-314.
- Coşkun, Kemal. "Dindarlık ve Toplumsal Değerler: İmam Hatip Lisesi Öğrencileri Üzerine Görgül Bir Çalışma (Ankara Örneği)". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 20/1 (2020): 213-240.
- Doğan, Mebrure. "Ergenlerin Değer Yönelimleri ve Değer Yönelimlerinin İnternet Bağımlılığıyla İlişkinin İncelenmesi". *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi* (2018): 263-285.
- Doğan, Mebrure. *Sabır psikolojisi: pozitif psikoloji bağlamında bir araştırma*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2016.
- Durkheim, Émile. *Sociology and Philosophy*. Abingdon: Routledge, 2010.
- Ellens, J. Harold, ed. *Miracles: God, science, and psychology in the paranormal*. Westport, Conn: Praeger Publishers, 2008.
- Eysenck, Hans Jürgen. *A model for personality*. New York: Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 1981.
- Forsyth, James. *Psikolojik Din Kuramları*. Kayseri: Kimlik, 2017.
- Frankl, Viktor E. *İnsanın Anlam Arayışı*. Ankara: Öteki Yayınevi, 2000.
- Freud, Sigmund- Strachey, James. *The Future of an Illusion*. New York: Norton, 1975.
- Freud, Sigmund- Strachey, James. *Totem and Taboo: Some Points of Agreement between the Mental Lives of Savages and Neurotics*. London: Taylor & Francis e-Library, 2004.
- Gazali, İmam. *Kimya-yı Saadet*. İstanbul: Ataç Yayınları, 2015.
- Güneş, Adem. "Manevi-İnsani Değerler Eğilim Ölçeği (Midö): Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/41 (2015): 1354-1360.
- Harvey, Peter. *An introduction to Buddhist ethics: foundations, values, and issues*. Cambridge, UK; New York, NY: Cambridge University Press, 2000.

- Hickson, Joyce- Krieglger, Susan. *Multicultural counseling in a divided and traumatized society: the meaning of childhood and adolescence in South Africa*. Westport, Conn: Greenwood Press, 1996.
- Hilmi Ziya, Ülken. "Değerler ve inanma problemi hakkında bazı notlar". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (1958): 21-42.
- James, William. *The Will to Believe: And Other Essays in Popular Philosophy*. Auckland, N.Z.: Floating Press, 2010.
- Jhingran, Saral. *Aspects of Hindu morality*. 1st ed. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers, 1989.
- Kandemir, Fatih. "İçsel Dinî Motivasyon Bağlamında Dindarlık ve Çevre İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma". *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 11/1 (2020): 287-305.
- Karaca, Faruk. *Ölüm Psikolojisi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2000.
- Karasar, Niyazi. *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar İlkeler Teknikler*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2016.
- Karşlı, Necmi. *Mutluluk ve Dindarlık*. Kayseri: Kimlik, 2018.
- Karşlı, Necmi. "Üniversite Öğrencilerinde Hayatın Anlamı ve Dindarlık İlişkisi". *Onokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 48 (2020): 169-201.
- Kavun, Yusuf. *Ergenlerde Dindarlık ve İnsani Değerler*. Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2016.
- Kazdin, Alan E., ed. *Encyclopedia of psychology*. Washington: Oxford; New York: American Psychological Association; Oxford University Press, 2000.
- Kimter, Nurten. *Benlik Saygısı ve Dindarlık İlişkisi*. Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2008.
- Kızılgöçer, Muhammed- Acuner, Hacı Yusuf- Toklu, Gülüzar. "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlık-Değer İlişkisi (Rize Örneği)". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (2015): 43-84.
- Knafo, Ariel - Spinath, Frank M. "Genetic and Environmental Influences on Girls' and Boys' Gender-Typed and Gender-Neutral Values." *Developmental Psychology* 47/3 (2011): 726-731.
- Koç, Mustafa. "Değerler Psikolojisi Perspektifinden Türk Sinemasında Din Görevlisi İmajı: 'Değer-Yoksun Dindarlık' Tipolojisi Bağlamında Semantik Analizler". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2016): 191-249.
- Korkmaz, Arif. "Değerler Sosyolojisi". *Toplum Bilimleri Dergisi* 7/14 (2013): 51-78.
- Korkmaz, Sezai. "Dindarlık ile Ego Sağlamlığı ve Empati Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi". *Bilimname*. 36 (2018): 587-607.
- Küçükalp, Emine. *Ahlaki Yargı Gelişimi ve Dindarlık İlişkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2004.
- Leibowitz, Yeshayahu- Goldman, Eliezer. *Judaism, Human Values, and the Jewish State*. Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1992.

- Mao, Tianxin- Pan, Weigang- Zhu, Yingying- Yang, Jian- Dong, Qiaoling- Zhou, Guofu. "Self-Control Mediates the Relationship between Personality Trait and Impulsivity". *Personality and Individual Differences* 129 (2018): 70-75.
- Maslow, Abraham. *İnsan Olmanın Psikolojisi*. İstanbul: Kuraldışı Yayınları, 2001.
- Mehmedoğlu, Ali. "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlık-Değer İlişkisi (M.Ü. İlahiyat Fakültesi Örneği)". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 30 (2014): 133-167.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi. *Kişilik ve Din*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2004.
- Miskeveyh, İbn. *Ahlak Eğitimi / Tehzibu'l-Ahlak*. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2013.
- Montville, Joseph V. "The Moral Ties within the Family of Abraham: A Primer on Shared Social Values in Judaism, Christianity, and Islam". *Journal of Ecumenical Studies* 51/2 (2016): 245-256.
- Ok, Üzeyir. "Dini tutum ölçeği: ölçek geliştirme ve geçerlik çalışması". *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 8/2 (2011): 528-549.
- Özcan, Zeynep- Erol, Haticetül Kübra. "Üniversite Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlık-Değer İlişkisi (Karabük Örneği)". *Journal of History Culture and Art Research* 6/4 (2017): 913.
- Pals, Daniel L. *Nine theories of religion*. Third edition. New York: Oxford University Press, 2015.
- Revelle, William. "Extraversion and impulsivity: The lost dimension?" *The scientific study of human nature: Tribute to Hans J Eysenck at Eighty*. 189-212. New York: Pergamon/Elsevier Science, 1997.
- Rounding, Kevin - Lee, Albert - Jacobson, Jill A. - Ji, Li-Jun. "Religion Replenishes Self-Control". *Psychological Science* 23/6 (2012): 635-642.
- Schermer, Julie Aitken - Feather, N. T. - Zhu, Gu - Martin, Nicholas G. "Phenotypic, Genetic, and Environmental Properties of the Portrait Values Questionnaire". *Twin Research and Human Genetics* 11/5 (2008): 531-537.
- Smillie, Luke D.- Jackson, Chris J. "Functional Impulsivity and Reinforcement Sensitivity Theory". *Journal of Personality* 74/1 (2006): 47-84.
- Tiempo, Alex. *Social Philosophy: Foundations of Valuse Education*. Manila: Rex Book Store, 2005.
- Uysal, Veysel. *Din Psikoloji Açısından Dinî Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*. İstanbul: İ.F.A.V. Yayınları, 1996.
- Weber, Max- Dreijmanis, John. *Max Weber's Complete Writings on Academic and Political Vocations*. New York: Algora Pub, 2008.
- Werner, Andrea. *An Investigation into Christian SME Owner-Managers' Conceptualisations of Practice*. Dissertation.Com, 2008.

- Yapıcı, Asım- Zengin, Zeki Salih. "İlâhiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Tercih Sıralamaları Üzerine Psikolojik Bir Araştırma: Çukurova Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Örneği". *Değerler Eğitimi Dergisi* 1/4 (2003): 173-206.
- Yılmaz, Kürşad. "Üniversite Öğrencilerinin Dini Yönelimleri ile Bireysel Değerleri Arasındaki İlişki". *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 16/29 (2013): 129-146.

